

Inger Marie Hagen

Forskere søkes!

Om klimaspørsmålets plass i arbeidslivsforskningen

Inger Marie Hagen

Forskere søkes!

Om klimaspørsmålets plass i arbeidslivsforskningen

© Fafo 2016
ISSN 0804-5135

Innhold

Forord	4
Sammendrag	5
1 Rammeverk søkes!	6
2 Forskningsfronten	8
Internasjonale tidsskrift	8
Norske og nordiske tidsskrift	10
3 Utvidede søk	11
Google Scholar.....	11
Orio.....	12
Idunn	12
Ingen kobling	13
4 Institusjon eller sosial bevegelse?	14
Arbeidsplasser vs. miljø	14
Fagforeninger som «environmental actors».....	17
Institusjonelle utgangspunkt og institusjonelle aktører	19
Tillitsvalgtes rolle lokalt	20
Initiativ på sentralt nivå.....	21
Land og/eller bransjestudier	24
Studier av konkrete fagforeningstiltak.....	25
Konklusjoner	25
5 Klimaforskning for IR-forskere – et eksempel	27
Referanser	31

Forord

Klimaendringer er vår tids største utfordring. Hvilken rolle kan arbeidslivsforskning spille i overgangen til en grønn økonomi? Dette er utgangspunktet for notatet. Gjennom en rekke søk på nett og i biblioteksbasert har vi lett etter bidrag som knytter sammen arbeidslivsforskning og klima. Som det fremgår av notatet – bidragene er få, og spørsmålene om hvilken rolle arbeidslivsforskningen bør innta er fortsatt mange og ubesvarte.

Notatet er en del av Fafos satsing på bærekraftig utvikling og er finansiert av Fafos egne midler. Takk til Sissel Trygstad som har vært kvalitetssikrer og til Bente Bakken som har sørget for ferdigstilling. Notatet er ført i pennen av undertegnede.

Oslo, juni 2016
Inger Marie Hagen

Sammendrag

«It seems strange that the literature on business environmentalism has proliferated over the last 20 years, while attention to labour unions, a major and diverse force in the organization of our world, has received such little attention.» (Stavis & Felli 2014: 39)

Sitatet oppsummerer i stor grad dette notatet. De bidragene vi har funnet, preges av det underliggende spørsmålet om fagbevegelsens rolle: en institusjonell aktør eller en sosial bevegelse? Gjennomgangen av forskningsbidrag innen arbeidslivsrelasjoner viser at:

- Bidragene er svært få, og klimaendring og global oppvarming er et tema for spesielt interesserte IR-forskere.
- Hoveddelen av arbeidene ser på fagforeninger som en sosial bevegelse og/eller på miljø som et tema som kan revitalisere en fagbevegelse i krise.
- Arbeidene domineres av forskning som i liten grad ser på fagbevegelsen som en institusjonell aktør.
- Klima- og miljøforskningen har i svært liten grad tatt imot innspill (teori og empiri) fra arbeidslivsforskningen, og motsatt; innspill fra klima- og miljøforskning har liten plass i arbeidslivsforskningen.
- Også klima- og miljøforskningen ser primært på fagbevegelsen som en (av mange) frivillige organisasjoner (NGOer), eller sagt på en annen måte: som en potensiell alliansepartner på linje med andre NGOer.
- Oppmerksomheten fra forskere ligger langt etter oppmerksomheten i fagbevegelsen, men fagbevegelsens arbeid har i liten grad vært gjenstand for forskning.

1 Rammeverk søkes!

«Vi reiste hjem fra Paris med en avtale som gjør det umulig for oljeindustrien å fortsette som før... Som betyr et vendepunkt bort fra fossile arbeidsplasser til klimajobber for fremtiden.»¹

Det er lett å finne frem til overordnede utsagn om at klimaendringene vil forandre verden. Gjennomgripende endringer må finne sted i politikken så vel som i arbeidslivet dersom vi skal være i stand til å forhindre en global katastrofe. Nye arbeidsplasser, enten de kalles grønne jobber eller, slik de tillitsvalgte oppsummerer Paris-avtalen i sitatet ovenfor, klimajobber, er kanskje det mest sentrale stikkordet. Hvordan skal folk arbeide i en grønn økonomi, hva skal de gjøre – og ikke gjøre? Hva er en grønn jobb? Hvordan skal arbeidslivet organiseres, og hvordan kan partssamarbeid bli en drivende kraft i overgangen til den nye økonomien?

Etablering av nye arbeidsplasser og utfasing av gamle er ikke noe nytt fenomen i den norske modellen. Partenes ansvar og rolle når det gjelder å finne løsningen på de store samfunnsutfordringene er heller ikke ukjent terreng. Bærekraftsalternativet fra LO og NHO som ble lansert i januar 2016, er et eksempel på velkjente virkemidler.² Hvorvidt dette etableres og virkeliggjøres, er det for tidlig å si noe om ennå.

I dette notatet skal oppmerksomheten rettes mot *forskningens bidrag*, eller langt mer presist: *i hvilken grad har behovet for kunnskap for å løse klimautfordringene nedfelt seg som et eget område innen arbeidslivsforskningen?* Et viktig kjennetegn ved det som kalles IR-forskning (industrial relations, ofte oversatt til arbeidslivsrelasjoner) er betydningen av institusjonaliserte ordninger og spilleregler. Partene – fra trepartssamarbeid til samarbeid mellom ledere og tillitsvalgte på gulvet – står i sentrum av analysen. Hva opprettholder og hva endrer samhandlingen på ulike nivåer? Hvilke eksterne endringer kan dette samarbeidssystemet inkorporere, og hva har sprengkraft til å endre maktbalanse og samarbeidsordninger?

En hypotese er selvsagt at klimautfordringene er så store og gjennomgripende at samarbeidssystemet vil endres radikalt. Overgangen til grønne arbeidsplasser kan endre forholdet mellom partene i en mer konfliktfylt retning. Overgangen kan også endre hvordan partene hver for seg arbeider og utvikler seg. Et alternativ er å se mot de etablerte institusjonelle ordningene slik de fungerer i dag og vurdere hvorvidt, og hvor, ordningene må endres for å håndtere de utfordringene som kommer.

¹<http://web.retriever-info.com/services/webdocument?documentId=00648320151221238161947&serviceId=2>
Lesedato 25/3/16.

²<https://www.nho.no/arskonferanser/remix/forside/nyhetsarkiv/nho-og-lo-lanserer-barekraftsalternativ/> Lesedato 25/3/16.

Ambisjonen bak dette notatet har vært å finne svar – eller oppspill til svar – på disse og tilstøtende spørsmål i arbeidslivsforskningen. Er klima et tema arbeidslivsforskere er opptatt av, og i tilfelle ja, bidrar klima som tema til teoriutvikling i faget og i hvilken retning? Kort sagt; hvor er forskningsfronten innenfor IR når det gjelder reaksjonen på vår tids største utfordring, nemlig klimaendringer og global oppvarming?

Notatet har fem kapitler. Etter disse innledende kommentarene presenteres resultatene av et litteratursøk i de mest relevante (og tilgjengelige) tidsskriftene på IR-området i kapittel 2. Resultatet var imidlertid magert, og et utvidet søk («industrial relations» «global warming» «trade union») på blant annet Google Scholar og noen andre baser ble gjennomført (kapittel 3). Kapittel 4 presenterer noen av de mest interessante bidragene når det gjelder sentrale spørsmål innenfor IR-forskningen.

Og for å foregripe, hovedkonklusjonen er klar: klimaendringer og global oppvarming har ingen stor plass innenfor dagens IR-litteratur. I hovedsak, eller i den grad vi finner noe i det hele tatt, er det enten lokale studier av kampanjer eller klimaendring som ett av flere forhold i studiet av fagbevegelsens (behov for) fornyelse. Her danner globalisering og globale produksjonskjeder bakteppet, sammen med en rekke beskrivelser av fagbevegelsen i en krisetid og fagbevegelsen i krise. I notatets avsluttende kapittel 5 rettes derfor blikket fremover, og vi presenterer noen sentrale forskningsoppgaver på feltet. Kapitlet kan også leses som en illustrasjon eller et eksempel på hvordan tradisjonell arbeidslivsforskning kan brukes for å forstå fagbevegelsens virkemåte på klimaområdet.

2 Forskningsfronten

«Today environmental problems, particularly climate change, are acknowledged research domains in most social sciences disciplines. But despite these efforts, the social sciences have remained marginal to global environmental change research in the post-war area.» (Unesco 2013:5)

Sitatet er hentet fra en Unesco-rapport, der hensikten er å se på hvilken rolle samfunnsvitenskapene kan spille i klimakampen. Leser man rapporten med «arbeidslivsforskerøyne», er resultatet nedslående, symptomatisk nok finner vi at «labour unions» er nevnt én gang. I gjennomgangen av amerikansk forskning heter det:

«It covers the social sciences as they are usually defined in the United States, including anthropology, economics, geography, psychology, political science and sociology. It does not discuss the applied fields of social work, labour and industrial relations or criminology, because these fields have not yet taken up the environment as a central theme.» (Unesco 2013:134)

Om europeisk forskning heter det at «...the recognition of the role of social sciences and the humanities in leading and framing global environmental change research agendas has still not been fully realized.» (Unesco 2013:158) Arbeidslivsforskning spiller altså en liten rolle.

Internasjonale tidsskrift

Vår jakt etter «forskningsfronten» startet med en gjennomgang av tidsskrift som finnes elektronisk i biblioteksystemet til Universitetet i Oslo. Alle tidsskriftene gir publiseringspoeng (fagfelleverderte), og alle har varianter av «Industrial Relations» i navnet. Totalt finnes elleve slike tidsskrift i biblioteksystemet. Tre av disse er primært juridiske tidsskrift, og disse ble tatt ut. I tillegg er også Transfer³ tatt med, slik at vårt søk dekker ni ulike tidsskrift.

³ Transfer er tidsskriftet til ETUI (European Trade Union Institute – eller altså forskningsinstituttet til ETUC (European Trade Union Congress, «Euro-LO»).

Søket dekker tidsrommet 1/1/2010 og frem til i dag. Startdatoen er valgt med utgangspunkt i en studie fra 2010 (Perry 2010), hvor en lignende øvelse ble gjennomført.⁴ Perry søkte i 2009 etter «climate change» i fem ulike tidsskrift (British Journal of Industrial Relations, Journal of Industrial Relations, Industrial Relations Journal, Industrial & Labor Relations Review og Industrial Relations/Relations industrielles). Søket dekket perioden 1995 til 2009 og resulterte i ett treff, fra 2009 (Preston 2009). Vårt søk starter altså med 2010. Resultatet er gjengitt i tabell 1. Som det fremgår av tabellen, har vi tre søketermer: «climate change», «global warming» og «green jobs». Artikkene ble vurdert på to måter. i) Er søketermene nevnt i artikkelen? Dette er markert *foran* skråstreken. Eksempelvis finner vi ni artikler i British Journal of Industrial Relations som bruker termen «climate change». Deretter ble det vurdert om ii) klima var et hovedtema for artikkelen enten ved at IR-forskning og/eller IR-teori brukes som redskap for å studere klimaendringer, eller motsatt – om hovedtema er å se på hvordan klimaspørsmålet (eventuelt) vil endre de grunnleggende IR-institusjonene. Dette er markert *bak* skråstreken. Se for eksempel British Journal of Industrial Relations: ingen av de ni artiklene møter dette kravet.

Tabell 1 Litteratursøk i fagfelleverderte tidsskrift i UiOs database.

	Climate change	Global warming	Green jobs
British Journal of industrial relations	9/0	0	1/0
Industrial Relations	4/0	0	5/0
International Relations Journal	10/0	3/0	1/0
Labour	0	0	0
European Journal of Industrial relations	1/0	0	0
Indian Journal of Industrial relations	8/1	7/1	3/0
Industrial Labour relations review	3/0	1/1	1/0
Journal of industrial relations	17/0	1/0	4/0
Transfer (1995-2014)	26/1	6/0	8/1
Totalt	78/2	18/2	23/1

Totalt finner vi langt flere artikler enn hva Perry (2010) fant i sin studie. Men, klima (definert som de tre stikkordene) nevnes primært som en av flere viktige utfordringer som fagbevegelsen lokalt og sentralt står overfor, eller «trade unions/shops stewards» nevnes som en av flere interessentgrupper i ulike reguleringsformer eller -initiativ. For å si det enkelt: klima «ramses opp», men utgjør, som tallene viser, kjernen i et fåtall av artiklene. Ryland og Sadler (2008:471) kan stå som et typisk eksempel:

«The research raises implications for understanding the relationship between international officials and others within union leadership roles; the meaning of international-

⁴ Perry (2010:2) til UNESCOS World Science Report fra 2010: «There is a widely acknowledged need for social science contributions... To date, climate change research remains a small speciality within social sciences.»

ism at union branch level; and the impacts of new or emergent civil society agendas *such as* (min understrekning) global climate change.»

Norske og nordiske tidsskrift

Vår neste oppgave var å undersøke de norske og nordiske tidsskriftene. Her ble det ikke lagt inn noen tidsbegrensning utover at de færreste tidsskriftene har lagt ut hele katalogen elektronisk. De mest sentrale tidsskriftene på området arbeidslivsforskning, samt noen få i randsonen, ble gjennomgått. Resultatet er om mulig enda magrere enn når det gjelder de engelskspråklige tidsskriftene; verken Tidsskrift for arbejdsliv (Danmark), Arbetsmarknad och Arbetsliv (Sverige), Nordic Journal of Working life studies, Tidsskrift for Samfunnsforskning, Søkelys på Arbeidslivet, Sosiologisk tidsskrift eller Statsvitenskapelig Tidsskrift har publisert artikler i skjæringspunktet mellom arbeidslivets aktører og klimaspørsmål. Sosiologi i dag nr. 1/2015 var et temanummer om miljø og klima, men ingen av bidragene tar opp spørsmål knyttet til arbeidsmarkedet.⁵

Den første konklusjonen er altså at forskningsområdet «klimaendringer og arbeidslivets virkemåte» er så å si uberørt. En annen måte å formulere dette på, kunne være å si at forskningen knyttet til hvordan arbeidsmarkedets institusjoner og institusjonelle ordninger kan bidra til å løse klimaproblemene, er svært mangelfull.

En kommentar om CSR

Corporate Social Responsibility – eller samfunnsansvar – har blitt et omfattende forskningsfelt. Dette har vi valgt ikke å gå inn i. For det første er miljøhensyn bare ett av flere elementer i CSR, og for det andre; det er få CSR-bidrag som tar utgangspunkt i fagbevegelsens rolle og virkemåte (Trygstad & Lismoen 2008). Stakeholderteori – eller andre normative teorier om hvilke interessenter som har en legitim rett til å delta i styringen av selskaper – står sentralt, og gjennomgående settes fagforeninger opp som en av flere interessenter (Hagen & Mulder 2013). Ofte settes det også opp et skille mellom økonomiske motiver («business case»: CSR-tiltak gjennomføres av hensyn til selskapets lønnsomhet) og normative motiver (CSR-tiltak gjennomføres fordi det er moralsk riktig).

⁵ Valg av tema må ses i sammenheng med at klima var tema for Sosiologforeningens Vinterseminar i 2014. I fotnoteform kan det også legges til at forfatteren av dette notatet var ansvarlig for seminaret og mye arbeid ble lagt ned i å finne noen som kunne dekke «arbeid og klima» på programmet, men dette viste seg umulig.

3 Utvidede søk

Magert resultat brakte meg videre og ut av «referee-området». Mye tid er tilbrakt på Google Scholar, samt i Universitetsbibliotekets baser (ISI, IBSS og Idunn). Heller ikke her fant jeg studier som gir grunn til å endre konklusjonen ovenfor (søk på «industrial relations» «global warming» «trade union»). Jeg har også gjort flere søk på Orio (klima, fagforening, etc. etc.) – uten napp.

Google Scholar

Her ble det søkt etter kombinasjonen «industrial relations» «climate change» og «trade union», og jeg begrenset søket til årene 2010 til 2015. Totalt fikk jeg 971 treff, som ble gjennomgått overfladisk, eller med andre ord ved å lese beskrivelsen av artikkelen på Google. Det ble ikke lagd en fullstendig kategorisering, men informasjonen ble brukt som bakgrunnskunnskap til å vurdere verdien av bidraget. Eksempelvis er stikkord knyttet til møter i ETUC/ITUC/ILO etc. sett på som policy-beskrivelser/dokumenter og ikke akademiske bidrag. Jeg har også lagt til ulike land i søket, og får følgende resultater: USA (944), Britain (876), Australia (552), India (499), South Africa (282), Norway (258). Mange av bidragene knyttet til fagbevegelsens rolle er hentet enten fra Storbritannia eller Australia og kan knyttes til den kritiske tradisjonen som preger mye av arbeidslivsforskningen i disse landene, noen av disse presenteres nedenfor. Hovedkonklusjonen står fast, svært lite er skrevet om klimaspørsmål innenfor IR-paraplyen. I all hovedsak kan vi kategorisere bidragene innenfor:

- Policydokumenter
- Vurderinger av EU-strategier og implementering av disse/den europeiske dimensjonen
- Vurdering av koder (eksempelvis CSR) og sammenligning av disse/rammeavtaler og andre virkemidler knyttet til internasjonalisering/globalisering/transnasjonalisering
- Forholdet nord-sør, klima knyttet til utviklingsstrategier
- Vurderinger av samfunnsvitenskapenes rolle for å løse klimastrategier
- Lokale empiriske studier av fagforbunds rolle i enkeltsektorer

Og endelig – og kanskje mest interessant for oss:

- Behovet for fornyelse av fagbevegelsens strategier

På dette punktet skal vi senere referere noen av de mest interessante bidragene. Et fel-
lestrekk her, i likhet med bidrag knyttet til policy og EU-strategier, er at søkelyset ikke
ligger på klima per se, men at klima er en av flere store utfordringer som fagbevegelsen
må ta inn over seg. En rekke artikler tar for seg EUs strategier (primært generelt, men
noen mer spesifikt direkte på klima), disse har jeg ikke gått inn i.⁶

Orio

Orio er databasen for alle norske høyskole- og universitetsbibliotek. Vårt søk ble imid-
lertid begrenset til masteroppgaver og doktorgrader fra UiO. Søket ble videre begrenset
til tidsrommet 2010 frem til i dag. «Miljø» i ulike varianter (knyttet til naturmiljø og ikke
eksempelvis arbeidsmiljø) og klima ble brukt som søkeord. Resultatet var 13 masteropp-
gaver på Institutt for statsvitenskap (ISV), ingen med søkelys på arbeidslivet, seks opp-
gaver på Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi (ISS) og ti fra Økonomisk institutt
på økonomi; heller ingen av disse er opptatt av arbeidsliv. Tilsvarende søk for doktor-
grader innenfor Hum-sam (humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag) gir 40 treff,
men ingen av disse møter våre krav om arbeidslivsforskning som hovedtema.

Jeg har også gjennomgått pensum på de to «miljøkursene» på ISS, henholdsvis Envi-
ronment and society (bachelorkurs) og Global environmental change (masterkurs). Ing-
en av kursene fokuserer på arbeidsliv eller arbeidslivets aktører. En tilsvarende øvelse
ISV (Internasjonal miljø og ressurspolitikk (bachelor) og International Environmental
Governance (master)) gir samme resultat, det er lite som tyder på at fagforeninger som
institusjonelle aktører eller parter i det hele tatt (på noe nivå) er en del av kunnskaps-
formidlingen.

Idunn

Idunn er Universitetsforlaget tidsskriftdatabase. Jeg har også gått igjennom denne basen,
med tilsvarende magert resultat.

⁶ Hvilket selvsagt ikke innebærer at det ikke er nyttig å se på hvordan miljø kan inkorporeres i ulike regu-
leringsmodeller og regimer og hvilken rolle partene kan spille. Mangel på fokusering på klima og IR (eks
klima og den europeiske modellen for sosial dialog) gjør dem mindre interessante i vår sammenheng.

Ingen kobling

Vi fant få bidrag i de engelskspråklige fagfelleverderte tidsskriftene. Det samme kan hevdes om de norskspråklige. Alt i alt har vi dermed belegg for å hevde at vi i liten grad finner særlig oppmerksomhet knyttet til klima og klimautfordringer blant dagens arbeidslivsforskere. Perry (2010:6) forklarer sine (manglende) funn ved å vise til at det er lite interesse for klima i de tradisjonelle disiplinene organisasjon og ledelse⁷, økonomi, statsvitenskap og sosiologi. Men, hun viser også til et det er etablert nye tidsskrift og nye forskningssentra utenfor tradisjonell akademia og at disse har hatt større oppmerksomhet knyttet til temaet. Perry konkluderer med at hennes funn er på linje med to andre større undersøkelser, O'Brien (2010) og Goodall (2008): interessen er lav i tradisjonell akademia. Goodall undersøkte 30 engelskspråklige management-tidsskrift fra perioden 1996 til 2006 og fant ni artikler (av totalt 31 000) hvor termen «global warming» eller «climate change» ble brukt i tittel, sammendrag eller som nøkkelord. Perry refererer Goodalls konklusjon, hvor det heter at «...research on climate change has been «side-lined intellectually and is being reported in fields – for example, environmental studies – that are considered peripheral to the central, traditional disciplines» (Perry 2010:7).

Konklusjonen står dermed fremdeles, klima er ikke noe sentralt område innen arbeidslivsforskning og heller ikke dersom vi går til de mer perifere delene. Hvorvidt Perry (2010) og Goodalls (2008) konklusjon knyttet til fagområdenes prestisje også dekker IR-forskningen, er et mer åpent spørsmål. IR-forskningen har alltid vært tverrfaglig og har i mer eller mindre grad vært knyttet til de tradisjonelle disiplinene i ulike land. Forskningsområdet har imidlertid røtter tilbake til forrige århundreskifte⁸ og må dermed betraktes som et av de etablerte områdene.

⁷ Vår oversettelse av «management».

⁸ Det britiske ekteparet Beatrice og Sidney Webb er de kanskje viktigste pionerene, med bidrag som «The History of Trade Unionism» fra 1894 og «Industrial Democracy» fra 1897.

4 Institusjon eller sosial bevegelse?

Gjennomgangen av de fagfellevurderte bidragene viser at de tematisk plasserer seg innenfor tre hovedområder:

- Fagforeningers rolle og utvikling (med særlig vekt på behovet for fornyelse) og herunder også lokale initiativ
- Pensjonsfond og CSR
- EUs klimastrategier

Sett med IR-øyne er det særlig det første punktet som vekker vår interesse; hva kan klimautfordringen bety for fagbevegelsens virkemåte? Dette punktet skal vi derfor bruke noe plass på nedenfor og her trekker vi også inn bidrag fra vårt utvidede søk. Fem tema står sentralt:

- Konflikten arbeidsplasser vs. miljø
- Fagforeninger som «klimaaktivister»
- Fagforeninger som institusjonelle aktører
- Tillitsvalgtes rolle
- Sentrale og lokale initiativ

Arbeidsplasser vs. miljø

Räthzel og Uzzel (2011) legger vekt på at historisk sett var fagbevegelsen og tillitsvalgte de første miljøvernerne, fordi miljøproblemene i tidlig industrialisering gikk ut over arbeiderklassens arbeids- og livsvilkår. De trekker også linjene tilbake til Marx og siterer:

«Labor is not the source of all wealth. Nature is just as much the source of use values (...) as labor, which itself is only the manifestation of a force of nature, human labor power.» (Marx 1983).

Manglende interesser for denne koblingen forklarer de imidlertid med at naturressurser som innsatsfaktor har vært å betrakte som privat eiendom og dermed utenfor arbeidernes kontroll.⁹

⁹ Forfatterne er likevel opptatt av koblingen mellom arbeid og natur og omtaler «...what we might call social reductionism in the labour movement, where nature disappears or is reduced simply to a means for meeting human needs, and an ecological reductionism in environmental movements, where humans become a mere threat to nature. As discussed above, it is through labour, i.e., through the transformation

Et hovedpoeng i artikkelen er at overgangen til en grønn økonomi kan true dagens arbeidsplasser. Forfatterne er opptatt av at motsetningen mellom hensynet til arbeidsplasser og hensynet til miljø er en legitim bekymring. Arbeidsplasser vil gå tapt, endres og nye jobber bli skapt. Som de skriver:

«Trade unions are typically represented as standing in the way of climate change measures. However, while trade unions might have been slow in placing climate change issues on their agenda, environmental movements have been slow to recognize the legitimacy of workers» interests in defending their jobs.» (Räthzel & Uzzel (2011:2)

Räthzel og Uzzel (2011) kaller motsetningen for et «environmental dilemma» og søker å forstå hvordan ulike syn på hva en fagforening er, gir ulike diskurser for å løse dette dilemmaet. En fagforening kan, etter deres mening, betraktes

- fra et filosofisk utgangspunkt som en del av «ideological state apparatus»,
- fra et økonomisk utgangspunkt som «tredjesektor» organisasjon,
- fra et politisk utgangspunkt som
 - en av tre sosiale parter (sammen med arbeidsgiver og staten), eller som
 - en sosial bevegelse.

Disse utgangspunktene kan kombineres på ulike måter, og fagforeningenes rolle og politikk kan dermed variere sterkt. Her støtter de seg til Hyman (2001), som opererer med en tredelt fagforeningsidentitet:

- Anti-kapitalistisk mobilisering bygget på klasseinteresser
- Redskap for sosial integrasjon (en reformistisk, ikke revolusjonær bevegelse)
- «Business unionism» – med vekt på kollektive forhandlinger og sikring av yrkesinteresser/arbeidstakerposisjonen fremfor sosial rettferdighet og klasseinteresser

De ulike rollene/identitetene kan ha ulike føringer for hvordan fagbevegelsen forholder seg til miljøspørsmål. Räthzel og Uzzell (2011) hevder eksempelvis at «business unionism» gir mindre engasjement fordi oppmerksomheten er knyttet til å sikre arbeidstakerinteresser på en gitt arbeidsplass og legger mindre vekt på de ansattes interesser som borgere.

of nature, that humans develop their own nature, i.e., their specific capabilities. To recognize this would connect the need to take care for nature in its own right with workers' interests, namely with their identities developed through their work. It might also provide an opportunity through which unionists and thus their members could conceptualize themselves as partners of nature, not as its exploiters. In this sense they could find 'common interests' between human nature and nature in creating forms of production that care for the well-being of both. To conceptualize nature as a partner in human development instead of seeing it as a victim, would enable a decisive shift in the existing climate change policies in which the ecology remains subordinated to the economy.» (Räthzel & Uzzell 2011:16)

Räthzel og Uzzell (2011) er opptatt av hvordan miljøspørsmål og -strategier diskuteres i fagbevegelsen (og dermed deres bruk av «ulike diskurser»). Artikkelen empiriske grunnlag er hentet fra intervjuer med klimaansvarlig i forbund/hovedorganisasjoner i en rekke land. Funnene oppsummeres i fire ulike diskurser rundt fagbevegelsens rolle i miljøarbeidet.

Promotering av ny teknologi

I denne diskursen domineres troen på at teknologien vil løse problemet. Fagforeningenes rolle er derfor å promotere og kreve «state of the art» teknologi og å understreke behovet for forskning og utvikling. Teknologioverføring fra nord til sør er viktig. Miljøproblemene vil løses gjennom økonomisk vekst.

Krav om sosial rettferdig endring

Utgangspunktet her er at teknologiske endringer ikke er «sosialt nøytrale» og at de derfor må kombineres med sosiale endringer. Fagforeningenes rolle er å sørge for at teknologiske endringer ikke rammer urettferdig og at sosiale behov knyttet til det å ha en jobb også er en del av debatten:

«Campaigns for ‘green jobs’, if they are to be successful, need to consider how envisaged new jobs will challenge collective representations of work, images of masculinity/femininity, manual/mental work, of worthwhile and empowering jobs.» (Räthzel & Uzzell 2011:10)

Interessedannelse og interessekonflikter

Her legges det vekt på ulike interesser innad i fagbevegelsen knyttet til ulike yrker og bransjer, interessene til ansatte i anleggssektoren (nye veier gir arbeidsplasser) og transportbransjen (tog fremfor vei gir arbeidsplasser) brukes som eksempel på motstridende interesser. Fagbevegelsen bør legge til rette for diskusjon mellom legitime arbeidstakerinteresser snarere enn å godta en enkelt fortelling om en interessekonflikt mellom arbeid og miljø. Som de skriver:

«Instead of presenting their fellow union members with a choice between following their supposedly egocentric interests or acting for the common good (Gardner and Stern, 2002), unionists can engage in a dialogue where the interests of workers are the point of departure, not something to be neglected. Thus, transport workers are asked to re-think what they see as their interests, instead of being asked to abandon or feel guilty about them.» (Räthzel & Uzzell (2011:12)

Arbeidstakeres fellesinteresser

Tradisjonelt er arbeidstakernes interesser definert gjennom best mulig lønns- og arbeidsforhold. Med dette som utgangspunkt, er man i denne diskursen opptatt av hva som kan defineres som fellesinteresser utover dette målet, klodens overlevelse er et nærliggende eksempel. Erfaringer fra fagbevegelsens kamp for demokrati og allmenn stemmerett brukes som eksempel på «regimeoverskridende» kamper. Slik kan også kampen for et bærekraftig samfunn fremstilles:

«...since company owners and managers claim sole responsibility for defining the goals and process of production, conversion projects easily reach the limits of what can be done within the existing system.» (Räthzel og Uzzell 2011: 13).

Alle fire diskursene tar utgangspunkt i fagbevegelsens rolle som sosial bevegelse fordi alle (om enn den første i mindre grad) krever gjennomgripende forandringer:

«All four discourses aim to tear down the invisible wall that exists between workers as workers in workplaces and workers as citizens outside their workplaces. Thus, they are not mutually exclusive since they all imply a re-invention of unions as social movements, even if this is only articulated explicitly in the last discourse.» (Räthzel & Uzzell 2011: 15)

Räthzel og Uzzell (2011) er kanskje den mest nyttige artikkelen hvis man skal utvikle forskningsspørsmål i skjæringspunktet mellom IR og klima. Fagbevegelsens rolle i miljøkampen og valg av strategier er et sentralt spørsmål.

I en norsk sammenheng er denne artikkelen også relevant fordi den tar utgangspunkt i fagbevegelsen slik vi kjenner den (den ene forfatteren er svensk). Flere av (de få) artiklene er skrevet ut fra et angloamerikansk (og her inkluderer jeg Australia, flere av artiklene har forfattere med en slik bakgrunn) perspektiv, med andre fagforeningstradisjoner enn dem vi er vant til i Norge og Norden. Et viktig bakgrunnstykke for disse bidragene i debatten er en fagbevegelse i krise; både medlemstall og politisk betydning har nedadgående kurver, «krise» for fagbevegelsen er dermed et gjennomgående premiss, slik neste artikkel er et eksempel på.

Fagforeninger som «environmental actors»

«Our argument here is not only that they are potentially significant but also that as unions construct an environmental role for themselves this can help shape a new sense of unions purpose.» (Snell & Fairbrother 2010b:412)

Snell og Fairbrother (2010a og b) er eksempel på forskere som hevder at miljøspørsmål kan brukes til å revitalisere en fagbevegelse på defensiven. Organisasjonsgraden synker over hele den vestlige verden, og maktforholdet endres i favør av arbeidsgiver. De tar utgangspunkt i det klassiske spørsmålet om «what do unions do?», men snevrer dette inn til å se på fagbevegelsens engasjement i miljøspørsmål. Her viser de til tre ulike roller:

i) Den *historiske rollen* knyttet til ønsket om å forbedre arbeidsmiljøet gjennom offentlige reguleringer. ii) En *konfliktrolle* knyttet til motsetningen mellom miljø og arbeidsplasser. Her kommer fagbevegelsen typisk opp i konflikter med andre sosiale bevegelser (les miljøbevegelsen). iii) En *allianserolle*, hvor søken etter koalisjoner og allianser for å styrke sin «employment position as well as wider political concern» står sentralt (Snell & Fairbrother 2010b:413).

Også disse forfatterne er opptatt av at motsetningen mellom arbeidsplasser og miljø er legitim, men vektlegger særlig tre ulike dilemmaer som oppstår når fagbevegelsen skal opptre som en «environmental actor» (altså en miljøaktør):

1. Medlemmenes grunnleggende rettigheter knyttet til lønns- og arbeidsforhold versus sosial rettferdighet: her understreker forfatterne at denne motsetningen ikke må overdrives, men man må erkjenne at det er spenninger mellom miljøtiltak for å hindre klimaendringer og arbeidstakernes tradisjonelle interesser.
2. Grønne jobber – her er de opptatt av at «grønne jobber» er et uklart konsept; hva er egentlig en grønn jobb? Og ikke minst; er det en motsetning mellom en grønn jobb og en anstendig (decent) jobb? Og hvis svaret er ja, hva skal være det viktigste for fagbevegelsen?
3. Rollen som miljøaktør er bare en av flere roller, miljø er en av flere saker for fagforeningene både lokalt og sentralt. Betyr dette at ulike former for solidaritet må utvikles, og vil disse stå i motsetning til hverandre?

Det er vanskelig å se at dette er tre selvstendige dilemmaer for fagbevegelsen, snarere vil vi vel si at alle tre er varianter av en (mulig) konflikt mellom fagbevegelsens tradisjonelle arbeidsområder og interesser og nye utfordringer knyttet til klimakrisen. Eller kort sagt; behovet for å erkjenne at konflikten mellom arbeid og miljø kan være komplisert. Konflikten vil dessuten kunne variere etter sektor, eksempelvis vil offentlig sektor møte færre utfordringer.

Snell og Fairbrother (2010b) bruker et eksempel fra Australia for å gå løs på temaet. De ser på hvordan fagforeningene oppfatter sin rolle som «miljøaktører» samtidig som de tradisjonelle målsettingene om lønns- og arbeidsforhold skal ivaretas.

Snell og Fairbrother (2010b) konkluderer med at «unions are in the process of redefining their purpose» (side 420); de organiserer seg på nye måter og de utvikler solidaritetstyper som inkorporerer miljøhensyn. De peker på deregulering av arbeidsmarkedet og at økt bruk av markedsmekanismer gir nye utfordringer. Men det er fortsatt arbeidsgiver som har kontroll over ressursbruk – det være seg arbeidskraft eller innsatsfaktorer som påvirker miljøet. Arbeidskraft som innsatsfaktor handler om fagbevegelsen tradisjonelle virkemåte, kontroll over tilgang på arbeidskraft er det viktigste maktgrunnlaget. Forfatternes sentrale poeng er at også den andre innsatsfaktoren – innsatsfaktorer som påvirker miljøet – må inn på fagbevegelsens agenda og dermed være et område hvor man søker innflytelse og kontroll¹⁰.

¹⁰ Hvordan dette skal se ut i praksis, sier forfatterne ikke så mye om. Et mulig eksempel kunne kanskje være LO og forbundenes engasjement i energibehovet til den kraftkrevende industrien. Her har engasjementet og deltakelsen i de politiske debattene vært høyt. Dersom man i denne sammenheng skulle opptre som en miljøaktør, kunne det bety at man eksempelvis stilte krav i lokale forhandlinger om at all produksjon skulle skje med vannkraft, og på sentralt plan jobbe for et kraftmarked uten innslag av kullkraft eller atomkraft. Kraft som innsatsfaktor på linje med arbeidskraft blir dermed et tema for forhandlinger mellom partene.

Hvorvidt norsk fagbevegelse har behov for revitalisering, ligger utenfor tema for dette notatet. Her nøyer vi oss med å slå fast at både dekningsgrad og institusjonelle rammer i en norsk kontekst avviker sterkt fra det som britisk, amerikansk eller australsk fagbevegelse opplever (med organisasjonsgrader på hhv. 25,1, 15,5 og 10,7 prosent¹¹).

Snell og Fairbrother (2010b) har ingen konkrete løsninger på de dilemmaene de selv setter opp, men hevder at det er helt sentralt å sette krav til at grønne jobber også skal være anstendige (decent jobs), dette er som de hevder den eneste måten fagbevegelsen kan beholde sin sjel på, eller med andre ord fortsatt være opptatt av arbeidstakernes lønns- og arbeidsforhold.

Institusjonelle utgangspunkt og institusjonelle aktører

Skillet mellom fagbevegelsen som en institusjonell partner versus en sosial bevegelse er ikke bare et analytisk skille, men også et skille med empirisk støtte. Som vist over, bidrag med et angloamerikansk utgangspunkt bygger nettopp på at institusjonene enten ikke er oppbygd eller at de nedbygges med tilhørende reduksjon i organisasjonsgrad og tariffavtaledekning. Utsikten til en institusjonell gjenoppbygging synes liten i land som Storbritannia eller USA. Hvorvidt det er ønskelig (eller effektivt) å inkludere miljøhensyn i et institusjonelt samarbeid, må derfor med nødvendighet følge etter spørsmålet om hvorvidt institusjonene er etablert. I land hvor institusjonene er på plass, er det naturlig å spørre om hvor sterke de er.

I en norsk sammenheng med et vedvarende sterkt trepartssamarbeid, er spørsmålet om hvorvidt miljøhensyn er en oppgave for det institusjonaliserte samarbeidet naturlig, men hvorvidt Norge (eller eventuelt Norden) er unntaket som bekrefter regelen, er et sentralt spørsmål.

Vi trenger også et skille knyttet til før og etter finanskrisen i 2008/2009. I 2007 skrev ILO at: «...tripartite social dialogue between employers and workers organisations and government holds the key to the development of the ILO Green Job initiative» (i Davies et al. 2010:534)

En rekke initiativer ble tatt frem til 2008. Finanskrisen førte til at fagbevegelsens oppmerksomhet knyttet til egen rolle i klimakampen sank (Antonioli & Mazzanti 2015:1), og andre tema dominerte dagsorden.

Collins et al. (2010) er et av de få bidragene med et uttalt institusjonelt utgangspunkt. Også i dette bidraget vektlegger man at «komponenten» IR mangler i debatten om en bærekraftig økonomi. De legger vekt på tre ulike forklaringer når det gjelder manglende evne til å etablere en effektiv konsensus knyttet til hvordan miljøproblemene kan løses:

- i) Mangel på internasjonalt lederskap.

¹¹ Tall fra 2014. Kilde: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN

- ii) Mangel på institusjonelle ordninger som kan bringe partene sammen i mange land.
- iii) Neoliberal politikk har i mange land sørget for en nedbygging av de institusjoner som kunne bygd opp under en nødvendig konsensus.

Utgangspunktet er at fagbevegelsen både har en naturlig plass i endringsprosesser på nasjonalt plan (sosial dialog) og at lokalt tillitsvalgte deltar i restrukturering og omorganisering i virksomhetene. Dette skulle innebære at fagbevegelsen også har en naturlig plass i en overgang til en grønn økonomi. Indre uenigheter hos de sosiale partene gjør det imidlertid vanskelig å bruke den sosiale dialogen som et pressmiddel overfor myndighetene. Ikke overraskende hevdes det at land som plasseres i kategorien CME (coordinated market economies, jf. Hall & Soscise 2001) har bedre muligheter for å oppnå konsensus enn land i den andre kategorien (LME – liberal market economies).

Neoliberal nedbygging av institusjoner for to- og trepartssamarbeid har ikke bare fjernet redskapene for konsensusdannelse, men også redusert tilliten mellom partene, og dermed er veien tilbake til et sterkt institusjonisert samarbeid blitt lengre. Som en beskrivelse på hva som kan oppnås i land med fortsatt sterkt institusjonelt rammeverk, bruker Collins et al. (2010) fremveksten av alternative energikilder i Danmark og Tyskland som eksempler. «Key social partners» (Collins et al. 2010:529) spiller fortsatt en viktig rolle, og landene er verdensledende på denne teknologien.

Collins et al. hevder videre at IR-forskningen «...will have to embrace a wider range of non-traditional actors if the field is to explain the changes affecting the regulation and experiences of employment (Collins et al. 2010:533). Her nevner de både lokale og sentrale aktører (både NGOer og myndigheter). Disse gruppene må inkluderes i representasjonen og bli gitt en stemme (voice). Vektlegging av NGOer som alliansepartnere er et gjennomgående poeng i mange av artiklene, men det problematiseres ikke hvilken betydning dette kan ha for (de opprinnelige) partenes forhold til hverandre.

Galgoczi (2014, se også nedenfor) tar utgangspunkt i at spørsmålet ikke er hvordan klimaspørsmål kan inkorporeres i den sosiale dialogen, men om dialogen er i stand til «...giving a boost to a true paradigm shift in overcoming the unsustainable production model» (Galgoczi 2014:59). Hans spørsmål blir dermed om hvorvidt modellen for sosial dialog sitter fast i det gamle produksjonsregimet.

Tillitsvalgtes rolle lokalt

Også Antonioli og Mazzanti (2015) legger vekt på at IR-tema spiller en liten rolle i klimaforskningen, og motsatt, klimaforskningen er lite opptatt av arbeidslivsrelasjoner. Den sentrale utfordringen er etter deres mening: «When green arguments and industrial relations are jointly considered the main challenge for unions become how to integrate green issues in the actual recessions scenario» (2015:3). Hvorvidt de to utfordringene –

behovet for forsterket partssamarbeid og forsterket miljøinnsats – faktisk har samme status og viktighet, er likevel kanskje et åpent spørsmål.

Det er mange eksempler på engasjement fra de internasjonale føderasjonene eller på nasjonalt plan, men hvordan gjenkjenne dette lokalt? Antonioli og Mazzantis (2015) utgangspunkt er derfor enkelt: Er det slik at vi finner at aktørene er opptatt av klimautfordringene i det vi på norsk kaller det organiserte arbeidslivet (altså selskap hvor arbeidsgiver og arbeidstakere er medlem av sine respektive organisasjoner), og særlig der hvor det er gode relasjoner mellom arbeidsgiver og arbeidstakerne?

Tillitsvalgtes rolle i et grønt skifte avhenger av at arbeidstakerne får innflytelse på planlegging og strategivalg i virksomhetene. Uten innflytelse blir spørsmålet om deres rolle meningsløst. En reaktiv rolle vil kunne forhindre at miljøtiltak møtes positivt. Antonioli og Mazzanti (2015) bruker italienske data, men peker likevel på en sentral utfordring: oppmerksomhet på nasjonalt og internasjonalt plan om miljøsakene har begrenset verdi så lenge tillitsvalgte på de enkelte arbeidsplassene er satt på sidelinjen og all krisehåndtering eller miljøinitiativer er ledelsens område. Uten forpliktende avtaler/reguleringer på nasjonalt plan, er det vanskelig å få gjennomslag lokalt, fordi arbeidstakersiden generelt er den svake parten i samarbeidet.

Antonioli og Mazzanti (2015:17) kommer frem til at:

«...it seems that an U-shaped relation between union involvement and EI (environmental innovations) emerges: a managerial driven way of introducing EI (when unions are only informed about the managerial intents) and an industrial relations driven way (when EI are introduced through a process of bargaining between unions and management) provide a positive influence on the probability to adopt EI».

Konklusjonen blir dermed at tillitsvalgte har ingen selvstendig rolle, men er avhengig av å delta i de lokale beslutningsprosessene. Eller sagt på en måte, som muligens gir mer relevans for norske tillitsvalgte: beslutninger med konsekvenser for miljøet må bli en del av det lokale partssamarbeidet.

Antonioli og Mazzanti (2015) trekker også frem et annet viktig poeng: jo mer fragmentert fagbevegelsen er og jo mer vekt som legges på lokale forhandlinger, jo viktigere blir lokale allianser med NGOene. Snarere enn å støtte seg til sentral makt og sentrale avtaler, må man altså lete etter måter for å etablere press mot arbeidsgiver lokalt. Eller, med en alternativ formulering: makt må søkes gjennom horisontale og ikke vertikale allianser.

Initiativ på sentralt nivå

Det ligger utenfor dette notatets mandat å undersøke hvilke initiativ som er tatt fra europeisk/internasjonalt fagbevegelse på feltet. Jeg nøyer meg med å referere til bidrag skrevet i en akademisk sammenheng, og sentralt her står Stevis og Fellis (2015) artikkel

«Global labour unions and just transition to a green economy» sentralt. «Just transition» er et slagord som også brukes av norsk fagbevegelse¹².

«Questions of justice in the transition to a green economy have been raised by various social forces. Very few proposals, however, have been as focused and developed as the ‘just transition’ strategy proposed by global labour unions. Yet, labour unions are remarkably absent from discussions of the transition towards a green economy. This is surprising as labour unions are arguably the largest organizations in the world fighting for basic rights and more just social relations.» (Stevis & Felli 2015:29)

Som sitatet viser, også disse forfatterne tar utgangspunkt i mangel på oppmerksomhet. Utgangspunktet er begrepet «just transition» og hvordan fagbevegelsen kan og bør bidra. Begrepet «just transition» er imidlertid både kontroversielt og ikke ferdig definert. I hvilken grad er miljøsyn (eller som de skriver, environmental justice) en del av transformasjonen? Forfatterne ser særlig på den rollen de globale (internasjonale) fagforeningene har spilt.

Begrepet «environmental justice» knyttes til skillet mellom «affirmative» holdninger innenfor det eksisterende reguleringsregimet (fagforeningers ønsker om mer rettferdighet, mer anerkjennelse og større «del av kaka») og «transformative» holdninger, som innebærer at spillereglene må endres dersom fagforeningenes målsetting skal kunne virkeliggjøres. Transformativt gjennomslag innebærer altså gjennomgripende politisk og økonomisk endring, mens affirmativ innebærer justeringer av det eksisterende systemet.

Skillet mellom «justice to humans» og «justice to nature» er, som Stevis og Felli (2015:34) understreker, allerede etablert, men de «...suggest that there is additional variability once nature and society are fused together». Denne fusjonen forklarer de med å vise til at «...visions of social justice can be differentiated in terms of their attention to nature, visions of environmental or ecological justice can also be differentiated in terms of their attentions to social justice».

	Affirmative (ny fordeling innenfor eksisterende regime)	Transformation (reorganisering, gjennomgripende endring)
Justice to humans	Affirmative environmental justice - miljøkonsekvenser fordeles med utgangspunkt i en rettferdig fordeling mellom borgere innenfor en kapitalistisk økonomi <ul style="list-style-type: none"> • Shared solutions 	Transformative environmental justice – (Re)distribusjon av miljømessige skader og goder innenfor en ny politisk økonomi <ul style="list-style-type: none"> • Differentiated responsibility
Justice to nature	Affirmative ecological justice – miljøkonsekvenser fordeles mellom mennesker og natur uten å ta hensyn til rettferdighet for borgerne <ul style="list-style-type: none"> • (...) 	Transformative ecological justice - (Re)distribusjon av miljømessige skader og goder mellom mennesker og natur innenfor en ny politisk økonomi <ul style="list-style-type: none"> • Social ecological

¹² Rettferdig omstilling er eksempelvis overskriften i annonsen foran i årets 1. mai tog (jf. annonse i Klassekampen 18/4/16).

Gjennom studier av politikken til den internasjonale fagbevegelsen (global union policies) kommer Stevis og Felli (2015) frem til tre ulike varianter av «just transitions», og grunnlaget for disse er vist i tabellen over.

Shared solutions – eller altså endringer innenfor det eksisterende regimet med sikte på å oppnå en rettferdig fordeling av miljømessige konsekvenser, er den første strategien. Her vises det eksempelvis til at ITUC (International Trade Union Congress) foran København-møtet i 2009 skriver at : «... a just transition is not framed as altering the balance of power, but rather as a mutually beneficial process that will allow for a socially acceptable greening of the economy» (ITUC 2010 i Stevis og Felli 2015:36). I denne strategien legges det vekt på at miljøpolitikk handler om å løse sosiale problemer, vi finner ingen nytenkning av forholdet mellom menneske og natur. En slik nytenkning står sentralt i de to andre strategiene som omtales. I den første av disse to strategiene, *differentiated responsibility*, skjer fordelingen av miljømessige goder og onder med utgangspunkt i menneskelige behov, mens i den andre strategien, *social ecological*, skal rettferdighetsbetraktningen ta hensyn til både natur og mennesker.

Alternativet som fremkommer i kombinasjonen av «affirmative/justice to nature», er ikke med i analysen, og som forfatterne slår fast, er det en strategi som ingen fagforening vil velge på grunn av «it's relative disregard to social justice».

Det er viktig å understreke at tabellen er en forenkling av et kontinuum – forskjellen mellom «transformative environmental» og «ecological justice» fremkommer gjennom å vise til at førstnevnte anerkjenner at mennesket har forpliktelser overfor naturen, men gir likevel ikke naturen automatisk forrang. Innenfor «transformative ecological justice» forutsettes naturens rettigheter, men dette innebærer likevel ikke at mennesket er uten rettigheter.¹³ Som de skriver:

«Transformative ecological justice does not argue that because ecological choices gave social implications they must be avoided or compromised. Rather that ecological choice requires profound changes in the organisation of the political economy, including priorities of both the powerful and the weak. It implies that workers' power is not a guarantee for ecological sanity unless there are ecologically minded workers.» (Stevis & Felli 2015:35–36)

Stevis og Felli (2015) bruker dette rammeverket til å vurdere hvilke strategier som promoterer av ulike internasjonale aktører. Her refererer de blant annet til TUAC (Trade Unions Advisory Committee to the OECD) og ITUC: «Just transition ... aimed at smoothing the shift towards a more sustainable society and hope for the capacity of a 'green economy' to sustain decent jobs, and livelihood for all» (Stevis & Felli 2015:36). Organisasjonene velger altså en «shared solution» strategi, og dermed: «green politics are solutions to social problems (rettferdig fordeling av miljøkonsekvenser, min oversettelse) rather than the challenges requiring profound rethinking of the relationship be-

¹³ Skillet er vanskelig å trekke, et eksempel kan være distinksjonen mellom at «mennesker har rett til å børe etter olje dersom man tar hensyn til naturen» vs «mennesker kan bare børe etter olje dersom vi er sikre på at naturen ikke lider.» I begge eksemplene har samfunnet et legitimt behov for olje.

tween society and nature» (Stavis & Felli 2015:36). Også UNDP og ILO knyttes til denne strategien.

I en tidligere artikkel definerer Felli (2014) de tre strategiene som «deliberative», «collaborate growth» og «socialist». Han viser til (se over) Rätzl og Uzzels påstand om at politikken til de globale føderasjonene i all hovedsak handler om «... re-invention of trade unions as social movements». Felli (2014:392) hevder at dette bare kan dekkes gjennom «the social strategy». Dermed ender han med en temmelig pessimistisk konklusjon:

«The socialist strategy seeks to displace the socio-ecological contradiction into capital itself, by pointing towards the constitution of alternative social relations and, thus, the possibility of democratising socio-ecological relations in order to fulfil human needs. But to succeed, it has to promote forms of political consciousness amongst trade unions and amongst workers, which run counter to the dominant visions. At the same time, it is equally clear that for most grass-roots union members across the world, climate change is not (yet?) a central concern. Furthermore, in the context of declining trade union power and membership in industrialised countries, climate change is often not seen by trade union leaders as a major priority for organizing.» (Felli 2014:392)

Land og/eller bransjestudier

Svært mye av litteraturen på miljøfeltet har et tredje verden-perspektiv. To arbeider (eller grupper av forskere) peker seg ut som interessante: studier av fagforeningenes strategier i Australia (Snell & Fairbrother 2010b) og studier av strukturelle endringer i Ruhr-regionen (Galgoczi 2014).

Snell og Fairbrother (2010a:1) prøver å utvikle

«... a theory of union environmental politics by considering the organizational constraints union operate within, their relationship with local communities and governments, and how they have sought to extend their capacities and organizational forms through confederations and alliance-building with other actors».

De gjennomgår strategiene til de ulike australske fagforeningene. Forfatterne konkluderer med at det ikke finnes en felles strategi, og at det neppe heller vil utvikles en slik. Strategiene må ses i lys av hvilke interesser fagforeningene i de ulike bransjene har og den lokale konteksten de opererer innenfor. Testen kommer når miljøhensyn og arbeidsplasser står mot hverandre, eller der hvor de «grønne jobbene» verken tilbyr lønns- eller arbeidsforhold som fagforeningen kan gå god for.

Galgoczis bidrag er en del av et temanummer i International Journal of Labour Research fra 2014 (A just transition for all: Can the past inform the future?). Artikkelen som omhandler fra «svart til grønn» Ruhr-region har et lokalt perspektiv, men det un-

derstokes at en rekke aktører deltok, og at virkemidlene spenner fra EUs rammeverk til lokalt partssamarbeid.

Studier av konkrete fagforeningstiltak

Allerede i Rio i 1992 ble det understreket at fagbevegelsen hadde en viktig rolle i arbeidet for en bærekraftig utvikling. Rätzzel og Uzzell (2011) trekker frem tre ulike innganger til å forstå fagbevegelsens rolle: i) koblingen mellom miljø og arbeidsmiljø, ii) vekten på trepartssamarbeid for å utvikle og implementere miljøtiltak og iii) fagforeningenes rolle i både forbedring av arbeidsmiljø, arbeidsprosesser og samarbeid med lokalmiljøet. Det var likevel ikke før rundt 2010 (Rätzzel & Uzzell (2011) at fagbevegelsen internasjonalt for alvor selv promoterte miljøhensyn som et prioritert område. Et enkelt søk på «climate» hos ETUC (European Trade Union Congress) viser at oppmerksomheten stiger rundt 2005/2006. I årene 1999–2005 får vi mindre enn ett treff per år, mens det fra 2006 og fremover er 28,5 treff i året.

Vi har ikke klart å finne noen forskningsbaserte oversiktsstudier som har sett mer konkret på den rollen som norsk, internasjonal eller andre nasjonale fagbevegelser har spilt frem til nå. Men, enkeltinitiativene eller kampanjene har vært mange.¹⁴ Partssamarbeid har spilt en viktig rolle i fagbevegelsens engasjement; fra lokale tiltak knyttet til arbeid i AMU, til partenes felles initiativ på nasjonalt plan, se for eksempel fellesutspill fra LO og NHO. Vi kan også legge til at Hovedavtalen LO-NHO fikk et tillegg om bærekraftig arbeidsliv i 2009, Spekteravtalen i 2008 og KS i 2010. Potensialet både for følgeforskning (hva skjer, hvem gjør hva, hvor går konfliktlinjene innad i fagbevegelsen og mellom partene) og for mer teoretiske bidrag er derfor absolutt til stede.

Konklusjoner

Gjennomgangen kan konkluderes i noen få punkter:

- Klimaendring og global oppvarming er et tema for et fåtall spesielt interesserte IR-forskere.
- Hoveddelen av arbeidene ser på fagforeninger som sosial bevegelse og/eller på miljø som et tema som kan revitalisere fagbevegelsen.
- Arbeidene domineres av forskning som i liten grad ser på fagbevegelsen som en institusjonell aktør.

¹⁴ <http://www.ituc-csi.org/climate-change> gir en oversikt over mye av aktivitetene, samt rapporter og guider.

- Klima- og miljøforskningen har i svært liten grad tatt inn innspill (teori og empiri) fra arbeidslivsforskningen, og motsatt, innspill fra klima- og miljøforskning har liten plass i arbeidslivsforskningen.
- Også klima- og miljøforskningen ser primært på fagbevegelsen som en (av mange) NGOer, eller sagt på en annen måte: som en potensiell alliansepartner på linje med andre NGOer.
- Oppmerksomheten fra forskere ligger langt etter oppmerksomheten i fagbevegelsen, men fagbevegelsens arbeid har i liten grad vært gjenstand for forskning.

5 Klimaforskning for IR-forskere – et eksempel

Mange av forfatterne legger vekt på fagbevegelsens mål om en grunnleggende samfunnsendring. For det første trekker de frem fagbevegelsens antikapitalistiske grunnlag (jf. Hyman i forrige avsnitt), og for det andre: en «ekte» overgang til en grønn økonomi kan ikke bygge på det eksisterende økonomiske regimet og en vedvarende vekstfilosofi. Spørsmålet blir dermed hvorvidt fagbevegelsen skal bli, og i tilfelle hvordan, en alliansepartner i miljøkampen.

Skal fagbevegelsen være en institusjonell aktør eller en sosial bevegelse? Dette spørsmålet oppsummerer mye av oppmerksomheten i de bidragene som er presentert i dette notatet. Bidragene kommer i hovedsak fra land hvor fagbevegelsen er på defensiven; organisasjonsgraden synker, avtalesystemet desentraliseres og det levnes lite rom for fagbevegelsen som en etablert institusjonell aktør verken i toparts- eller trepartssamarbeid.

Dette gjør bidragene mindre relevante i en studie av norsk eller nordisk fagbevegelse. Men, det strategiske skillet mellom en institusjonell aktør og en sosial bevegelse kan likevel være i nyttig i studiet av fagbevegelsens reaksjon i Norge eller Norden, og det også selv om vi ser bort fra grunnleggende samfunnsendringer. LO inngår eksempelvis i flere nettverk og allianser med miljøorganisasjoner eller andre NGOer (jf. eksempelvis sitatet innledningsvis i dette notatet). På den andre siden, og sist sett ved lansering av bærekraftsalternativet i januar 2016, den institusjonelle tilnærmingen er høyst relevant. Etter modell av 1990-tallets solidaritetsalternativ ble bærekraftsalternativet lansert av LO-leder Gerd Kristiansen og NHO-leder Kristin Skogen Lund.¹⁵ Oljebremser og behov for omstilling til lavutslippssamfunnet er en av fem utfordringer i dette alternativet.

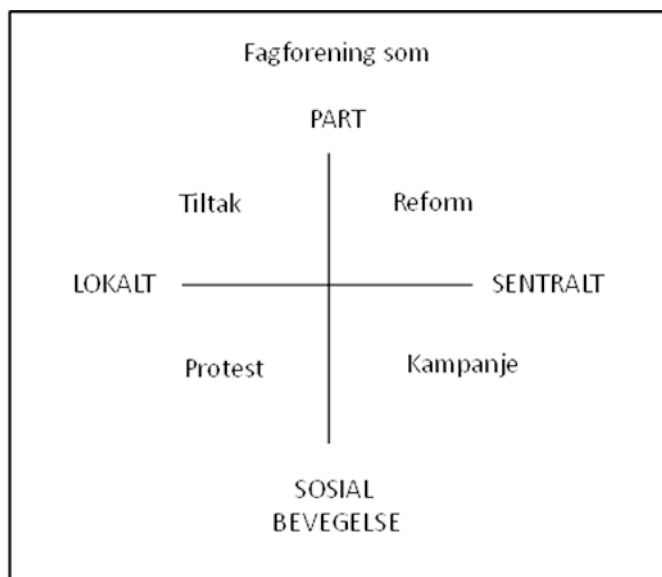
Skillet kan brukes til å uteske hvilke kategorier som synes relevante dersom en studie av fagbevegelsens klimaengasjement skal studeres. I dette kapitlet presenteres en mulig inngang til en slik studie. Utgangspunktet er figur 1.

I figur 1 stiliseres dette skillet; den vertikale linjen viser fagbevegelsen som en aktør i et institusjonelt samarbeid bygget på arbeidstakerposisjonen og over til en sosial bevegelse. Allianser og engasjement utenfor de tradisjonelle oppgavene (lønns- og arbeidsforhold) kan tjene som stikkord. Den vertikale linjen illustrerer ulike nivåer, fra sentralt/nasjonalt nivå og ned til tillitsvalgte og klubber på den enkelte arbeidsplass. Lokale ledd har stor frihet til engasjement i ulike saker.

Figur 1 ender dermed opp i fire ulike handlingsalternativer: reform, tiltak, protest og kampanje.

¹⁵ Dagens Næringsliv, 7/1/16, side 10–11 (papirutgaven).

Figur 1 Handlingsalternativer

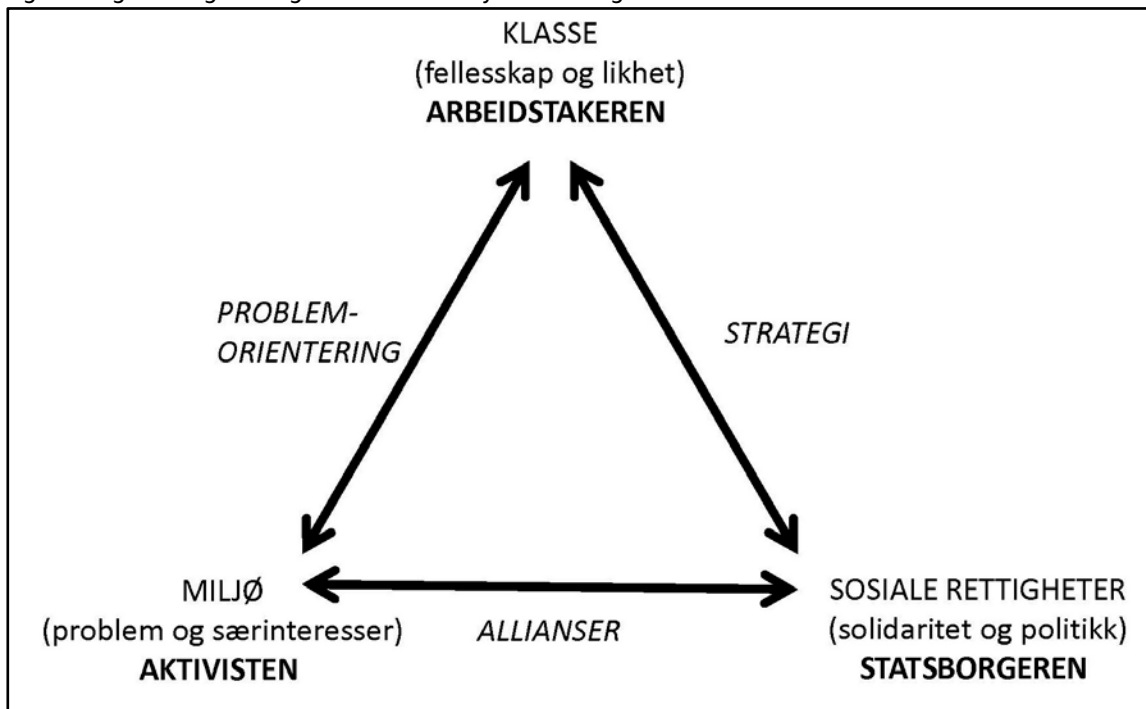

Reform viser til endringer på sentralt plan, her vil både toparts- og trepartsinitiativ være aktuelle. Fellesutspillet fra LO og NHO (se ovenfor) passer inn her, det er partene som agerer, det er institusjonelle aktører i et system. På lokalt plan kan partene gå sammen om lokale *tiltak*, dette vil fremforhandles gjennom sosial dialog bygget på avtaleverket, igjen er det partsposisjonen som er utgangspunktet.

Ser vi på fagbevegelsen som en sosial aktør, er det ikke lenger partene i systemet som agerer, både lokalt og sentralt må vi definere fagforeningen som «utenforstående». Alene eller i samarbeid med alliansepartnere kan man organisere lokale *protester* eller nasjonale/internasjonale *kampanjer*.

Figur 1 kan i prinsippet brukes uavhengig av hvilken sak eller oppgave vi er opptatt av. Hvordan fagbevegelsen forholder seg til ulike nye saker, kan illustreres fra rammeverket til i Connolly et al. (2014). Disse forfatterne var opptatt av hvordan fagbevegelsen forholder seg til innvandrere, men oppsettet er nyttig også i en sammenheng hvor klima står som et nytt område på fagbevegelsens dagsorden. Utgangspunktet er spenningen i fagbevegelsens kjerne og oppdrag mellom «market, class and society» (Hymans 2001:3–4).

Figur 2 Fagforeningsstrategier i møte med nye utfordringer

Hjørnene i figur 2 viser til hvordan fagbevegelsen møter nye utfordringer. Stilt overfor en erkjent miljøtrussel, kan svaret være å ta utgangspunkt i arbeidstakernes felles klasseinteresser (rettferdig del av overskudd og anstendige arbeidsforhold). I den grad klimaendringer påvirker dette, må temaene inn i partssamarbeidet.

Dersom klimaendring blir sett på som et eget problem (naturens særinteresser, jf. Stevis og Felli (2015) ovenfor), må særlige tiltak med økologien i sentrum settes i verk. Det siste hjørnet tar utgangspunkt i sosiale rettigheter, her inntar fagbevegelsen en politisk rolle. Igjen ser vi hvordan man ender opp med spørsmålet om hvilke allianser fagbevegelsen skal inngå. Det er bare klasseperspektivet som setter arbeidstakeren (og vedkommendes representanter i sentrum).

En studie av hvordan norsk fagbevegelse har opptrådd i møtet med klimatrusselen, kan ta utgangspunkt i dette skjemaet. Både Hyman (2001) og Connolly et al. (2014) hevder fagbevegelsen tenderer til å være preget av to av logikkene, mens den tredje er mer eller mindre fraværende. Hvilken kombinasjon vi finner i ulike land, blir et empirisk spørsmål. En interessant hypotese ville dermed være at norsk fagbevegelse på sentralt plan befinner seg i skjæringspunktet mellom klasse og sosiale rettigheter, mens lokale initiativ kan plasseres i skjæringspunktet mellom sosiale rettigheter og en særlig problemorientering.

Dette er, sett på bakgrunn av manglende forskning på feltet, på langt nær den eneste interessante hypotesen. Vi kan eksempelvis spørre:

- Klimaspørsmålets plass i trepartssamarbeidet? Kan klimaløftet bli den neste IA-avtalen? Hva er «just transition» på norsk? Finner vi spor av krav om grunnleggende endringer i det økonomiske systemet?
- Hvilke allianser mellom fagbevegelsen og NGOer ser vi konturene av, og hvor lenge varer de/vil de vare?
- Forholder de ulike delene av fagbevegelsen seg forskjellig til klimaspørsmålet? Hvordan ser den norske debatten knyttet til «miljø vs. arbeidsplasser» ut?
- Til tross for stabil organisasjonsgrad og vedvarende trepartssamarbeid er det tegn til endringer også i Norge. Er dermed klimaarbeid og fornyelse av norsk fagbevegelse et relevant spørsmål også hos oss?

Referanser

- Antonioli, D. & Mazzanti, M. (2015). Towards the Green Economy through Innovations: the role of Industrial Relations. Paper for DRUID15. Rome.
- Collins, D. et al. (2010). Green Jobs, Environmental Sustainability & Industrial Relations. *Indian Journal of Industrial Relations*, 45(4), 522–538.
- Connolly, H., Marino, S. & Lucio, M. M. (2014). Trade union renewal and the challenges of representation: Strategies towards migrant and ethnic minority workers in the Netherlands, Spain and the United Kingdom. *European Journal of Industrial Relations*, 20(1), 5–20.
- Felli, R. (2014). An alternative socio-ecological strategy? International Trade Unions' Engagement with climate change. *Review of International Political Economy*. 21(2), 372–398.
- Galgoczi, B. (2014). The long and winding road from black to green. Decades of structural change in the Ruhr region. *International Journal of Labour Research*, 6(2), *A just transition for all: Can the past inform the future?* ILO.
- Goodall, A. H. (2008). Why Have the Leading Journals in Management (and Other Social Sciences) Failed to Respond to Climate Change? *Journal of Management Inquiry*, 17(4), 408–420.
- Hagen, I. M. & Mulder, B. J. (2012). Why stakeholders? I S. Vitols & J. Heuschmid (red.), *European company law and the Sustainable Company: a stakeholder approach*. Vol. II. ETUI.
- Hall, P. A. & Soskice, D., red. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyman, R. (2001). *Understanding European Trade Unionism*. London: Sage.
- O'Brien, K. (2010). Responding to the global environmental change: social sciences of the world unite! I *World Social Science Report*, UNESCO Publishing.
- Perry, E. (2010). What do we know? What do we need to know? <http://warming.apps01.yorku.ca/wp-content/uploads/what-do-we-know-perry-chapter.pdf>
- Ryland, R. & Sadler, D. (2008). Revitalising the trade union movement through internationalism: The grassroots perspective. *Journal of Organizational Change Management*, 21(4), 471–481.

- Räthzel, N. & Uzzell, D. (2011). Trade Unions and Climate Change: the jobs versus Environmental Dilemma. *Global Environmental Change*, 21, 1215–1223.
- Snell, D. & Fairbrother, P. (2010a). Toward a Theory of Union Environmental Politics: Unions and Climate Action in Australia. *Labour Studies Journal*, 1–21.
- Snell, D. & Fairbrother, P. (2010b). Unions as environmental actors. *Transfer*, 16(3), 411–424.
- Stavis, D. & Felli, R. (2015). Global labour unions and just transition to a green economy. *International Environmental Agreements*, 15(1), 29–43.
- Trygstad, S. & Lismoen, H. (2008). *Fagbevegelsen og CSR*. Fafo-notat 2008:04. Oslo: Fafo.

Forskere søkes!

Klimaendringene er vår tids største utfordring. I dette notatet leter vi etter arbeidslivsforskningens bidrag på feltet. I hvilken grad er klima et tema i arbeidslivsforskningen, og motsatt, hvilken rolle spiller kunnskap om arbeidsliv og arbeidslivets parter i klimaforskningen? Notatet tar utgangspunkt i et litteratursøk i de mest sentrale tidsskriftene på området «industrial relations» (arbeidslivsrelasjoner), samt de mest sentrale norske samfunnsvitenskapelige tidsskriftene.

Fafo

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-notat 2016:14
ISSN 0804-5135
Bestillingsnr. 10238